Алишеров Э.Т.

ОТУН-ЭНЕРГЕТИКА КОМПЛЕКСИН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

Алишеров Э.Т.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА

E.T. Alisherov

DEVELOPMENT OF THE FUEL AND ENERGY COMPLEX THEORETICAL FOUNDATIONS

УДК: 338.014

Кыргыз Республикасынын отун-энергетика комплексинин инвестициялык ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугунун талдоо - бул тармактын айыл чарба иштеринин комплекстүү экономикалык талдоосунун эң маанилүү жана бөлүнгүс бирдиги болуп эсептелет.

Негизги сөздөр: *электрэнергиянын эффективдүү пайдаланышы, энергетикалык мекемелер, баа түзүлүшү, максаттуу насыялар, инвестиция, энергия ресурстары.*

Анализ эффективности инвестиционной деятельности топливно-энергетического комплекса Кыргызской Республики является важнейшей и неотъемлемой частью комплексного экономического анализа хозяйственной деятельности отрасли.

Ключевые слова: *эффективное использование электроэнергии, энергетические компании, ценообразование, целевые кредиты, инвестиция, энергетические ресурсы.*

Analysis of effectiveness of investment in fuel and energy sector of the Kyrgyz Republic is the important and integral part of economic analysis.

Key words: *effective use of energy, energy companies, pricing, market mechanisms of pricing, targeted credits, investment, energy resources.*

Учурдагы рыноктук шарттарда, өкөнүн экономикасын бардык бутактарынын жыйындысы катары бааланышы керек, антпесе элдик чарбанын функциялаштырууну толук түшүнүү мүмкүн болбой калат. Райзбергдин редакциясы астындагы экономикалык сөздүккө ылайык, «Тармак – ортодо биргелешкен жасалуучу азыктар, технологиялар жана муктаждыктарды канааттандыруучулары болгон өндүрүш топтому».

Бирок, өнөр жайдын түрлөрүнүн негиздери боюнча топторго бөлүнөт:

• баштапкы – кен казып алуу өнөр жайы;

• экинчиси – кайра иштетүү өнөр жайы;

• инфраструктуранын тармактары – мисалы: транспорт, соода-сатык, саламаттык сактоо.

Ар бир өнөр жайдын мүнөздүү өзгөчөлүктөрү:

• чийки заттарын керектөө бир өңчөйлүгү;

• техникалык каражаттардын бирдиктүүлүгү;

• технологиялык процесс;

• кесипкөй кадрдык потенциалы.

Андан тышкары, бул белгилер жана өндүрүш өнөр жайынын өсүшү «чоң» катары мүнөздөлүшү мүмкүн жана чоң тармактардын байланыштары тармак комплекстерин негиздейт, алардын катарына отун-энергетикалык комплекси кириши мүмкүн.

Өлкөнүн элдик чарбасынын тармактарын толук классификациясы Кыргыз Республикасынын (ГК 014 - 1999) классификаторуна ылайык ишке ашырылат, анда тармак ишканаларынын же алардын бөлүктөрүнүн жыйындысы катары берилген, белгилүү бир аймакта орун алган, продукцияны өндүрүүнүн бир өңчөй түрү менен же бөлүнгөн сандын көп бөлүгүн түзөт. Ошондуктан, бир убакта өндүрүштүн бир нече тармагында алектенген ишканалар шарттуу түрдө туура келген тармакка бөлүнөт.

Белгилей кетчү жагдай, иш жүзүндө бул бөлүштүрүү өндүрүш чыгымдарын, өндүрүш көлөмүн, кызматкерлердин санын аныктоо ж.б. үчүн колдонулат. Бирок, тармак өндүрүш кайсы топко кирбесин, ишкердиктин бир өңчөй түрү менен алектенген ишканаларды бириктирет.

Элдик чарба системасындагы тармактын же комплексттин ролун аныкташ үчүн, элдик чарбанын башка чарбалар менен болгон өз ара көз карандылыгын аныктап алуу керек. Көбүнчө, экономикалык тармактардын кайсы тобуна кирерин аныктоо абзел. Аны менен бирге мамлекеттин бардык классификация бирдигин берүү керек.

Өлкөнүн айыл чарбасынын курамына өндүрүштүк эмес чарба да кирет. Өндүрүштүк эмес чарба алкагына материалдык бейкутчулук алып келбеген, өндүрүү чарбасына транспорт, өнөр жай, айыл чарба кирген тармактар кирет. Бирок, эң татаал жана көлөмдүү бөлүгү өнөр жай комплексине бөлүнүп, анын ичине тоо-кен, машина куруу, отун-энергетика кирет.

XX кылымдын 20-жылдарында отун-энергетикалык комплексин (ОЭК) фукнкциялаштыруунун окуп-үйрөнүү теориялык негизин академик Г.М. Кржижановский киргизген. Анын аныктамасы түшүнүгүн табигый энергетикалык чынжыр “Энергетика жөнүндө бирдиктүү, бөлүнгүс эле жана энергия булагы отун жана энергия керектөө эске алуу менен Отун - «жана отун-энергетика комплексин техникалык биримдигин аныктайт, бул түшүнүгүнө негиз болду», жана энергетика комплекси .

Сүрөт 1. Отун-энергетика комплексинин техникалык бирдиктүүлүгү

Аларды кайра-экономикалык, энергетикалык ресурстарды иштешин жана өнүгүшүн камсыз кылуу, ошондой эле бардык жараяндар - бул ар тараптуу, системалар инженердик мамиле ишканаларды, курулуштарды, курулмаларды, шилтеме, анын ишин камтыган экономиканын мамлекеттин өнөр жай түзүмүндө жана отун-энергетика комплексинин иштеши, негизги жоболорун аныктады керектөөчү системаларын аяктайт.

Кржижановский киргизген ОЭК иштешинин теориялык негиздерин, Рогалев, Зубкова, Мастеров, Самсонов, Вяткин, Борисова, Гуршанович, Фомина ж.б. сыяктуу азыркы орус окумуштуулары баш ийишет, энергия табигый энергетикалык ресурстарды комплекстүү казып алуу жана жакшы иштелип чыккан система болуп саналат, алардын байытуу, энергетика мобилдик түрлөрүн накталаганы жана энергетика, берүү жана бөлүштүрүү, керектөө жана Улуттук экономиканын бардык тармактарын пайдалануу жатат. экономиканын энергия төмөндөгү сектордон турат:

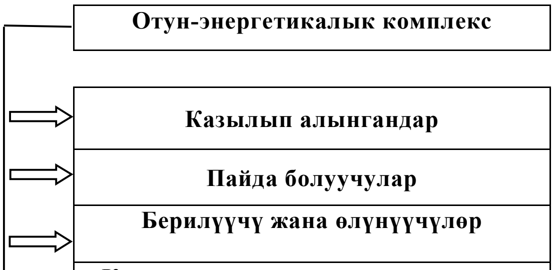

Сүрөт 2. Өлкөнүн отун-энергетикалык комплексинин бир бөлүгү болуп саналган экономиканын секторлору

Мындай бири бирине окшош эмес бөлүктөрдүн бир улуттук-чарба косплексине биригиши, алардын технологиялык биримдиги, уюштуруу мамилелерин жана экономикалык бири-биринен көзкаранды болушу менен түшүндүрөлөт.

Толук энергетикалык тизмегин төмөнкү окумуштулар Рогалев Н.Д., Зубкова А.Г., Мастерова И.В. көрсөтүшкөн (Сүрөт 3).

Сүрөт 3кө ылайык энергиянын үч түрү бар:

• Башталгыч, айлана-чөйрөнү коргоого алынган, б.а. ресурстар.

• алып келтирилген, керектөөчүлөрдүн кабыл алган энергиясы.

• акыркы, өндүрүш процессинде колдонулган энергия.

Энергетика чарбасынын негизинин бөлүктөрү болуп саналган элементтерди карап көрөбүз:

1. ОЭК – электр энергиясын өндүрүү, кайра иштеп чыгуу, бөлүштүрүү жана акыркы пайдалануучуларга жеткирүүлөрдөр турган энергетика чарбасынын бир бөлүгү.

2. Электрэнергетика – ОЭКтин курамына кирет да, электрэнергияны өндүрүү жана бөлүштүрүү бөлүктөрүн камтыйт.

3. Борборлоштурулган жылуулук менен камсыз кылуу – ОЭКтин ажырагыз бир бөлүгү, бууну жана ысык сууну өндүрүү жана бөлүштүрүү менен алектенет.

4. Аймактык жылытуу – электрэнергетика жана борборлоштурулган жылуулукка карайт, жана биргеликте БЭЖте (борборлоштурулган электрэнергия жана жылуулук) электрэнергия, буу жана ысык суу өндүрүүнү камсыз кылат.

Энергетика чарбасында жогорку маани энергия азыктарын өндүрүү курулуштарга таандык, электрэнергетика тармагында электр азыктарын өндүргөндөрдү атап айтканда ЖЭС (жылуулук электр станциясы), ГЭС (гидравликалык электр станциясы), АЭС (атомдук электр станциясы), БГЖ (буу-газ жөндөмдөрү), ГТЖ (газ-турбиналык жөндөмдөрү) жел үйлөгөн станциялары, кычкылтек станциялары жана от жагуучу бөлмө.

Башталгыч энергия	
Энергетикалык ресурстарды казып алуу	***Энергетикалык ресурстарды иштеп чыгуу***
Көмүр	Энерготехнология
Нефть	Гидрогенезация
Газ	Нефтти кайра иштетүү
Гидроэнергия ж.б.	Газдаштыруу ж.б.
Келтирилген энергия	
Энергетикалык ресурстарды казып алуу	***Өндүрүүчү булактар ЖЭС, БЭЖ, БГЖ, ГТЖ, от жагуучу бөлмөлөр***
Суюк отун	Электрэнергия
Катуу отун	Буу жана жылуу суу
Газ, Мазут	
Кошумча энергетикалык ресурстар	
Акыркы энергия	
Энергетикалык ресурстарды казып алуу	***Энергетикалык ресурстарды казып алуу***
Электр кыймылдаткычтары. Жарык аспаптары. Электр колдонуучу аспаптар. Жылуулук колдонуучу аспаптар. Өнөр жай жана жылуулук мештер.	

Сүрөт 3. Негизги энергетикалык тизмегинин чептүү схемасы

Энергия тизмегинин негизги жана жалпылоо этабы ички энергияга мүнөзүн байланыш болуп саналат, башкача айтканда, энергия экономиканын бардык секторлорун өз ара кызматташтык, экинчи тобу, мисалы, транспорттук, электрдик ун жылуулук тармактарынын, отун ресурстары жана ар кандай түрдө өндүрүү, топтоо, өзгөртүп сактоо, берүү үчүн, бир жагынан, экономикалык жана башка коомчулуктун ар кандай энергетикалык тармактары үчүн, тышкы байланыштар, колдонулган жана бөлүштүрүү жөндөмдөрү.

Өйдөдө аталып кеткен системалар бири-бирине байланыш жана көз каранды жана электр менен камсыздоо системасын камсыздашат.

Бирок, белгилей кетичүү нерсе, анын керектөө үчүн ресурстарды өндүрүү төмөнкүдөй чындык бирдиктеринин кандайдыр бир өзгөрүү бардык башка бирдиктердин өзгөрүүсүнө алып келет.

Бирок, энергетика чарба иштешинин бир мүнөздүү өзгөчөлүгү өсүмдүктөр ар түрдүү, ошондой эле биринчи жана экинчи энергиясын пайдалануу болушу керек экендигин белгилей кетүү керек. кайталанма энергетикалык ресурстар өздөрүн өсүмдүктөр колдонулган эмес, кайра иштетүүчү ишканалар, анын ичинде пайда болгон энергия мүмкүн калдыктар менен буюмдарды жана арачылардын, ал төмөнкүлөрдү камтышы мүмкүн, бирок энергиянын башка бөлүмдөрүнүн үчүн толук же жарым-жартылай пайдаланышы мүмкүн.

Ошентип, «отун-энергетикалык комплекс» түшүнүгү - Алгачкы отун-энергетикалык ресурстарды казып алуу жана кайра иштетүү боюнча ар кандай структуралардын жыйнагы пайдалуу энергиянын ар кандай түрлөрү, алардын үчүн өлкөдө колдо бар ресурстарга жараша ОЭК түзүмү түзүлөт.

ОЭК иштөөсүнүн теориялык жана методологиялык негиздерин талдоо төмөнкүлөрдү айтса болот кийин, максаттуу энергетика системаларын бириктирүү энергия экономикасынын негизги структуралык бөлүгү көз карашынан мамлекеттин негизги каржы-экономикалык көрсөткүчтөрдү түзүүгө олуттуу таасир камсыз кылуу, эмгек өндүрүмдүүлүгүн жана экономика өсүү бутактарынын иштешинин негизинде сөз жана камсыз кылуу дүйнөлүк рынокторго аралашууну.

Адабияттардын тизмеси:

1. Анализ тенденций развития электроэнергетики в мире и России. Аналитический отчет 01.2011
2. Винокуров Е.Ю. Общие энергетические рынки СНГ и Евразии/ж. Мировая экономика 1-2009с.36-42
3. Винокуров Е.Ю., Либман А.М., Максимчук Н.В. Динамика интеграционных процессов Центральной Азии // ж. Евразийская Экономическая Интеграция, №2(7), май 2010 с.7
4. Жапаров А.У. Кыргыз Республикасынын экономикасын модернизациялоо (манетардык фискалдык аспектиси) Бишкек, 2008.
5. Касымова В.М. Основы антикризисного управления в энергетике КР \ Издательско-полиграфический центр «Инсанат» Б.:2009-308с.
6. Каюмов Н. Внутрирегиональные интеграционные процессы и роль Азии в мировой экономике и геополитики // Материалы второй международной научно – практической конференции «Экономическое сотрудничество в ЦА: возможности, формы и механизмы реализации» Б.: 1998 с.56-60
7. Мамбетов Б.Э. Современное состояние регионального сотрудничества государств ЦА в области использования водноэнергетических ресурсов //Материалы второй международной научно - практической конференции «Экономическое сотрудничество» в ЦА: возможности, формы и механизмы реализации «Б .: 1998 с. 134-138
8. Мусакожоев Ш.М., Жапаров А. У. Стратегия инновационной модернизации.- Б.: « Турар», 2010.-168с.
9. Национальная энергетическая программа КР на 2008-2010 годы и стратегия развития топливно- энергетического комплекса до 2025 г. (НЭП) Б.: «Инсанат», 2009-104с.
10. Ример М. И., Касатов А.Д., Матиенко Н.Н. Экономическая оценка инвестиций. 2-е изд./ Под общ.ред. М.И.Римера.- СПб.: Питер, 2008.- 480с.
11. Рогалев Н.Д., Зубкова И.В., Мастерова И.В. Экономика энергетики- М.: Издательство МЭИ, 2005. – 288 с.
12. Станбеков Т.А. Межгосударственное экономическое взаимодействие в топливно - энергетической сфере стран Евразии.- Б. «Турар», - 2009. 145 с.
13. Фомина В.Н. Экономика энергетики - М.: Институт управления в энергетике, 2005 .-386с.
14. Энергетика 21-века: условия развития, технологии, прогнозы / Под ред.Н.И.Воропай. Новосибирск,2004
15. http://www.cisstat.com|rus|macro|tad2.htm

Рецензент: к.э.н., доцент Жапаров Г.Д.